

Torvet i Trondheim. Utgravningen av sørøstre kvadrant i 2016. Steinbrolegning fra ca 1870 avdekket etter fjerning av det moderne asfaltdekke.

Foto: NIKU

ETTERREFORMATORISK ARKEOLOGI: EN VERDIFULL KILDE TIL KUNNSKAP OM VÅR NÆRE FORTID

Christopher McLees

Norge har et kulturminnelovverk som ikke tildeler etterreformatorisk arkeologi verdi som kilde til historisk kunnskap. Det oppleves allikevel at det er en voksende interesse for arkeologiske levninger fra de siste 500 årene blant allmenheten og aktører i kulturminneforvaltning og forskningsinstitusjoner. At historie kan - og bør - skrives også med utgangspunkt i det materielle, er allment erkjent i moderne historisk forskning. Det gjenstår imidlertid betydelige hindringer som gjør det vanskelig for arkeologiske levninger å kunne innta sin plass som verneverdige materielle kilder til historien om Norge i århundrene etter 1537.

Norges lov om kulturminner (kulturminneloven) preges av et skarpt verneskille som er satt ved et tilfeldig utvalgt historisk årstall. Mens arkeologiske levninger fra forhistorie og middelalderen er automatisk fredet, er begravde arkeologiske levninger som dateres til århundrene etter reformasjonen i 1537 derimot ikke lovbeskyttet. Følgelig kan kulturlag, begravde strukturer og gjenstander som dateres til etter 1537 ødelegges uten å ta arkeologisk hensyn.¹

Fredningsdifferensieringen har resultert i den pågående desimeringen av landets underjordisk arkeologiske arkiv av materielle levninger etter samfunnsutviklinger de siste 500 år. Dette ledsages av en mangel på akademisk kunnskapsproduksjon, og underutnyttelsen av en verdifull kilde til verdiskaping. Disse arkeologiske levningene utgjør nemlig en stor del av den materielle kulturarven etterlatt av flere generasjoner av mennesker som bodde i norske byer og bygder i overgangen til modernitet. De har imidlertid sjelden blitt benyttet som kunnskapskilder i den nasjonale historiske diskursen, og følgelig har de bidratt lite til vår forståelse av Norges nære fortid. Samfunnsutviklinger i Norge etter reformasjonen har blitt utforsket nesten utelukkende ved bruk av historiske, arkitektoniske og etnologiske kilder. Bygninger og annen materiell kultur er bevart fra denne perioden, men arkeologiens spesielle bidrag, nemlig innsikten som den gir i mangfoldige materielle dimensjoner av

Fig. 1. Bolverkskar under utgravning i Revierstredet 5, Oslo i 1977. Bygget i forbindelse med utfylling på grunt vann i Christiania på midten av 1600-tallet.

Etter Pl. 1. Schia 1981, s. 9

tidligere menneskeliv og samfunnspraksiser, har i stor grad vært utelatt i utforskningen av denne perioden av Norges historie.²

Dagens forvaltningspraksis er avfødt av at det ikke finnes hjemmel i kulturminneloven som sikrer at kulturminnevernet skal vurdere kildeverdien til etterreformatoriske arkeologiske kulturminner, og derfor heller ikke har hjemmel til å kreve undersøkelse av dem. Likevel har det siden 1970-tallet vært sporadiske forsøk på å utfordre frednings skillet, og å påvise kunnskapsverdien som ligger i nyere tids arkeologi (*fig. 1 og fig. 2*).³ Den norske kulturminneforvaltningen og

1 Lov om kulturminner av 9. juni 1978 nr. 50 og lov av 3.3.2000 nr. 14 (kml). De viktigste unntakene er samiske kulturminner eldre enn 1917, og skipsfunn og deres laster som er over 100 år gamle. Historiske bygninger og byggverk som ble bygget før 1650 er også automatisk beskyttet, mens yngre bygninger - inkluderte kirker - blir gjenstand for individuell vurdering

2 Se McLees, 2019, s. 21 fotnote 20 for enkelte unntak

3 For eks. Schia, 1978, 1981. Ekroll, 1991. Nordeide, 2000

akademiske institusjoner har imidlertid inntil nylig ikke tatt del i internasjonale diskusjoner om forvaltning og utforskning av nyere tids arkeologi. Denne iherdige treggheten har de siste årene utløst en bølge av frustrasjon blant arkeologer som erkjenner kunnskapsverdien som ligger i den materielle kulturarven - uansett alder - og vil at også Norge skal ta del i den globale produksjon og utveksling av arkeologiske kunnskap på dette område. Med visse unntak har denne «grasrotbevegelsen» tatt form av en bredere og akselererende datainnsamling, utforskning og formidling utført av arkeologer og andre tilknyttet ikke-akademiske institusjoner og kommunale instanser. Etterreformatorisk - eller nyere tids arkeologi - blir under visse omstendigheter undersøkt i byer og bygder, forsket på ved universiteter, skrevet om i norske arkeologiske og lokalhistoriske tidsskrifter, og er et tema på konferanser. Jeg har til og med nylig forsvart landets første doktoravhandling som omhandler forvaltningen av arkeologiske material fra tidlig moderne tid i Norge og dets kunnskapspotensial.⁴

MENNESKER OG TING I FORTIDEN

Dette gryende engasjementet springer delvis ut fra nye måter å tenke på fortiden på: nemlig en erkjennelse av den sentrale betydningen som materialitet har for vår forståelse av fortiden. Den såkalte materielle vendingen i nyere humanistisk og samfunnsvitenskapelige forskning understreker *tingenes* betydning for samfunnets utforming i både nåtiden og fortiden.⁵ Sosiale handlinger utfolder seg nemlig gjennom en aktiv allianse av både mennesker og

ting. Historie kan - og bør - også skrives med utgangspunkt i det materielle. Hvis ikke står vi i fare for å fortrenge historiens kompleksitet.

Fremveksten av en sosial ontologi der materielle ting står sentralt, er et viktig trekk ved moderne samfunnsvitenskapelige forskning.⁶ Naturen og den materielle verden har tidligere blitt marginalisert og oppfattet som et passivt bakteppe til en virkelighet som er koblet fra det fysiske, der sosiale handlinger og strukturer oppstår på grunn av menneskelige aktørers intensjoner og abstrakte sosioøkonomiske og kulturelle prosesser. Materielle ting har derimot blitt oppfattet hovedsakelig som representasjonene av slike prosesser, eller som formidlere og symbolbærere av kulturell betydning. Naturens og tingenes aktive deltagelse i menneskets tilværelse er blitt neglisjert: det vil si måtene materiens former, tilstander og iboende egenskaper bidrar aktivt til verdens, menneskenes og samfunnets utforming. Inntil nylig har historikernes interesse for ting vært dominert av deres rolle som formidlere av personlige og sosiale identiteter, blant annet. Dette fokuset på den materielle kulturens symbolske betydning har gitt en større vekt på kultur enn materialitet, og menneskenes eksistensielle samhandling med ting har blitt oversett.

Som en reaksjon på denne «dematerialiseringen» av det sosiale, forener den nye ontologien både ting og mennesker i et symmetrisk relasjonelt forhold. Kjernen i dette er erkjennelsen av at også materialitet

4 McLees, 2019

5 McLees 2019, s. 45-49, 85-89

6 En sosial ontologi kan defineres som en forståelse av sosiale fenomeners grunnleggende egenskaper, strukturer og elementer; med andre ord hva samfunnsliv består av. Se McLees, 2019, s. 45-49, 85-97 for en grundig redegjørelse samt litteraturhenvisninger

Fig. 2 Fundamentene til proviantforvalterens første bolig under utgravning i Erkebisppegården - den etterreformatoriske Kongsgården - i 1992.

Foto: E. Baker/Riksantikvaren

utgjør et sentralt og aktivt element i samfunnets konstituering, både i fortid og nåtid. I stedet for at ting betegnes kun som inerte enheter, appropriert av mennesker og passivt avspeilende av den sosiale og kulturelle virkeligheten, oppfattes nå ting som relasjonelt innviklet i menneskers liv og sosialitet. Dette omfatter for eksempel hvordan ting bidrar aktivt til utøvelsen av samfunnspraksiser, dannelsen av kulturelle normer og verdier, og forming av personlige og kollektive identiteter. Utøvelsen av rutinene som inngår i samfunnspraksiser er nemlig avhengig av ting og deres iboende materielle egenskaper. Samfunnets konstituering er dermed utfallet av allianser mellom det materielle og det immaterielle, det menneskelige og det ikke-menneskelige, som danner skiftende relasjonelle konfigurasjoner i en rastløs tilblivelses- og endringsprosess.

Denne ontologien har stor betydning for studiet av samfunnspraksiser i fortiden. Erkjennelsen av at den materielle kulturarven var - og er - viklet inn i praksiser og diskurser åpner for en forståelse av at det finnes et mangfold av mulige fremtider. Følgene av samhandlinger mellom mennesker, ikke-mennesker og materialer er nødvendigvis uforutsigbare, tvetydige og tids- og situasjonsspesifikke. Samfunnsprosesser og praksiser utspiller seg i form av tilfeldige performative hendelser snarere enn et kontinuum av lineære endringer.

Dette er spesielt viktig sett i sammenheng med det nasjonale verneproblemet som diskuteres her. Denne forståelse krever nemlig at vi forlater ideen om en fast og uforanderlig kulturarv, og åpner for dialog om forskjeller, flerstemhet og mangfold i

fortiden. De anakronistiske historiske periodiseringer og pålagte storslåtte fortellinger om historisk fremgang, eller den vilkårlige prioriteringen av utvalgte kunnskapskilder over andre som omfavnes og foreviges i det norske arkeologiske lovverket, er ikke lenger gyldige kriterier for en moderne kulturminneforvaltning. Dagens tilnærming til kulturminneforvaltning bør i stedet dreie seg om en forståelse av hele fortidens mangfoldighet i alle dens sammensatte materialiseringer og immaterialiteter. Den bør tilrettelegge for nye måter å se på forholdene mellom ting og mennesker, samt inspirere til nye fortellinger som også tar i betraktning tingenes aktive deltagelse i samfunnets konstituering. Arkeologi - med sin tilgang til mangfoldige materielle levninger - har dermed en nøkkelrolle som leverandør av ny kunnskap om de siste 500 års samfunnsutvikling i Norge (*fig. 2*).

Vi lever imidlertid fortsatt med et lovverk som ikke tar hensyn til moderne tenkning, både innenfor historieforskning og kulturminneforvaltning. Norge er alene blant sine skandinaviske naboer ved å ekskludere betydelige deler av de siste 500 årenes arkeologisk kulturarv fra sin vernepraksis og historieskriving.⁷ En sentral påstand i avhandlingen min er at differensierte bevaringsprioriteringer og verdisettinger i norsk kulturminneforvaltning skaper grunnleggende hindringer for våre oppfatninger og forståelser av fortiden. Verneskiellet ved 1537 fører til at modernitetens historie i Norge stort sett skrives av historikere og

⁷ Sverige har en automatisk fredningsgrense ved 1850. Danmark har ingen fattsatt grense, men vern og undersøkelser av etterreformatorisk arkeologi gjennomføres ved bruk av vurderingsprosesser. McLees, 2019, s. 19, fotnoter 7 og 8

bygningshistorikere med utgangspunkt i deres kilder. Forvaltningsskillet er dermed avvikende i forhold til både moderne verneprinsipper og praksiser innenfor historisk og samfunnsvitenskapelig forskning. I resten av denne artikkelen skal jeg se litt nærmere på hvorfor vi har havnet i denne situasjonen, hvordan det nye faglige engasjementet med nyere tids arkeologi har utfoldet seg, og hvilke praktiske utfordringer vi fortsatt står overfor.⁸

ET FORVALTNINGSHISTORISK TILBAKEBLIKK

Gjeldende lovgivning om vern av arkeologiske kulturminner spiller et syn på historie og en vernefilosofi som er rotfestet i tenkning og ideologier fra 1800-tallet. Dette synet erkjenner verken historisk kompleksitet eller materielle levningers kildeverdier og relevans for vår forståelse av vår nære fortid, noe som har blitt stadig mer uholdbart i lys av kvalitative utviklinger innen de siste tiårenes forvaltningspraksis og historieforskning.⁹

Kulturminnelovens kronologiske grense for automatisk vern av arkeologiske kulturminner har sitt utgangspunkt i prioriteringen av vern av førreformatoriske levninger i Norges første kulturminnelov fra 1905.¹⁰ Lovgivningen ble inspirert av en liten verneinteressert elites ønske om å etablere en ny, vitenskapsbasert kunnskap om fortidens folk og kultur som grunnlag for å bygge og legitimere den nylig uavhengige nasjonens identitet, stolthet og selvrespekt. Samtidig måtte den sårbare, symbolrike

materielle kulturarven vernes mot moderniserings- og raseringskreftene i samtiden.¹¹

Disse kulturarvforvalterne - hvis hovedinteresser lå i middelalderens kunst- og arkitekturhistorie - ble sterkt påvirket av den nasjonal-romantiske ideologien som underbygde datidens nasjonale byggeprosjekt. Historikere fra 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet var først og fremst interessert i vikingtiden og høymiddelalderen, og spesielt sistnevnte ble oppfattet som storhetstiden i et politisk uavhengig og kulturelt levende Norge. Eldre kunst og arkitektur ble betraktet som forbilder ved nyskaping. Dette stod i kontrast til tiden mellom 1537 og 1905 som ble oppfattet som en periode med kulturell tilbakegang under fremmed styre. Reformasjonen ble ansett som en katastrofe for Norge, hvis høykultur bukket under for «den lange vintersøvn» under protestantisme og dansk styre før 1814.¹²

I begynnelsen av 1900-tallet var de kulturminnene som ble verdsatt til bevaring og forskning, fortrinnsvis av nasjonal interesse og i besittelse av en direkte forbindelse med Norges fjerne «gyldne» periode. Estetiske kvaliteter var avgjørende, noe som gjenspeiler datidens antikvariske opptatthet med kunstneriske og arkitektoniske tradisjoner knyttet til middelaldernorges høykultur. Det unike og sjeldne var verdsatt mer enn det hverdagslige eller verdslige.¹³

I tillegg til ideologiske grunner og kriterier knyttet til alder og estetikk, har pragmatisme også hatt en rolle i formuleringen

8 Se McLees, 2019, s. 19-57 for en mer detaljert redegjørelse

9 McLees, 2019, s. 19-24

10 Lov 13. juli 1905 «Om fredning og bevaring av fortidslevninger»

11 Stugu, 2011, s. 87-91. Fagerland, 2011, s. 93-105. Trøim, 2005

12 Stugu, 2011, s. 88-91. «Den lange vintersøvn» tilskrives historikeren Absalon Taranger (1914)

13 Stugu, 2011, s. 81-82. Fagerland, 2011, s. 101

av vernekriterier på en måte som minner om dagens situasjon. Vern av etterreformatoriske kulturminner ville virke inn på den private eiendomsretten; en potensiell kilde til samfunnskonflikt som det var viktig å unngå. Videre kunne museer ikke konkurrere økonomisk med et voksende marked i antikviteter, og vern av etterreformatoriske kulturminner ville også ha krevd et større forvaltningsapparat og større økonomiske ressurser.¹⁴ Juridisk kulturminnevern i henhold til loven fra 1905 ble derfor begrenset til den før-reformatoriske kulturarven.

Bygningsfredningsloven fra 1920 utvidet juridisk vern til bygninger som var over 100 år gamle og hadde «kunstnerisk eller historisk verdi».¹⁵ 1905-loven hadde allerede etablert en praktisk oppdeling mellom forvaltningen av arkeologiske kulturminner og historiske bygninger.¹⁶ Utformingen av to separate lovverk for kulturminnevern skapte et strukturelt forvaltningsskille mellom arkeologiske kulturminner og historiske bygninger som fortsatt er gjeldende i dag.¹⁷

Norsk kulturminneforvaltning ble styrt av disse lovene og en rekke revisjoner gjennom mesteparten av 1900-tallet.¹⁸ En revisjon i 1951 var begrenset, selv om den ga ansvaret for middelalderarkeologi til Riksantikvaren, som satte i gang store middelalderbyutgravninger i Bergen i 1955, og senere i Oslo, Trondheim og Tønsberg.¹⁹

Nye oppfatninger av hva «kulturarven» består av, samt nye kriterier for bevaring

og rettslige vern, oppstod på 1960- og 1970-tallet, og behovet for en mer omfattende kulturminnelov ble anerkjent. Der det tidligere var overveiende at enkelte typer kulturminner ble vernet av historiske og estetiske grunner, ble bevaringspraksis nå preget av en bredere og mer samfunnsorientert verneideologi. Representativitet og «kulturmiljøer» ble vektlagt i stedet for enkeltsteder og monumenter, eksemplifisert med det banebrytende og omfattende vernet av arkeologiske kulturlag i norske middelalderbyer. I tråd med denne vernefilosofiske endringen, ble de arkeologiske kulturminnenes karakter og vernekriterier formulert og definert i kulturminneloven fra 1978 og dens senere revisjoner.²⁰ Men paradoksalt nok ble verneskillet ved året 1537 allikevel beholdt.

Fra 1990-tallet av har den norske kulturminneforvaltningens ideologi og praksis konsolidert rundt en sentral lære, inspirert av internasjonale miljø- og kulturkonvensjoner og politikk: nemlig at en moderne kulturarvsforvaltning er et politisk prioritert område som skal beskytte en ikke-fornybar ressurs som utgjør en viktig del av en helhetlig, sektoroverstigende miljø- og ressursforvaltning.²¹ Arkeologiske verne-strategier, forslag og tiltak bør da ideelt sett utgjøre en mer gjennomtenkt, strukturert og teoretisk basert praksis hvor verdier knyttet til kunnskap, samfunnmessige og økonomiske bruksverdier danner premissene for bevaring. Mål og kjerneprinsipper i denne sammenhengen har blitt formulert blant annet i Riksantikvarens strategiske planer for arkeologisk vern, Kulturminneutvalgets

14 Kahn, 2011, s. 61. Stugu, 2011, s. 90. Fagerland, 2011, s. 101

15 Lov om bygningsfredning av 3.12.1920. Gaukstad, 2001, s. 132

16 Gaukstad, 2001, s. 132

17 Fagerland, 2011, s. 102

18 Fagerland, 2011, s. 102. Gaukstad, 2001

19 Lunde, 1985. Gaukstad, 2001, s. 133

20 Fagerland, 2011, s. 103-104. Gaukstad, 2001, s. 133

21 Gaukstad, 2001, s. 134-135. McLees, 2006, s. 163. Brattli, 2011, s. 275-276

rapport fra 2002 og stortingsmeldinger fra 2005 og 2013.²²

At den etterreformatoriske arkeologiens manglende vern burde revurderes i kjølvannet av det nye verneparadigmet, ble konkludert av Kulturminneutvalget i 2002. Utvalgets utredning identifiserte nemlig etterreformatorisk arkeologi som én av 17 prioriterte områder med et særlig behov for en ny forvaltningspraksis. Deres anbefaling om en nasjonal kartlegging av etterreformatorisk arkeologi for å danne grunnlag for en ny forvaltningsstrategi, ble imidlertid ikke fulgt opp.²³

Det pågående tap av etterreformatoriske arkeologiske kulturminner ble nevnt i stortingsmeldingen om kulturarven fra 2005. Meldingen henviste til Norges forpliktelser til blant annet Valletta-konvensjonen. Det ble satt som et nasjonalt mål å verne og sikre et «representativt» utvalg av kulturminner og kulturmiljøer som dokumenterer geografisk, sosial, etnisk, økonomisk og tidsmessig bredde som kilder til kunnskap, erfaringer, bruk og verdiskaping.²⁴

Imidlertid ble det ikke gjort klart i hvilken grad etterreformatorisk arkeologi skulle omfattes av en fremtidig forvaltning av et utvidet utvalg av kulturminner. En klar uttalelse om at det bør legges større vekt på å sikre etterreformatoriske arkeologiske kulturminner og kunnskapsressursen de representerer for å møte nasjonale mål for representativitet, ble imidlertid gjort i Riksantikvarens etterfølgende strategiske plan for forvaltning av arkeologiske kulturminner og miljøer 2011-2020.²⁵ Disse dokumentene utgjør ledd i en tiår lang prosess som til slutt førte til en ny nasjonal fredningsstrategi i 2015.

Til tross for integrering av eldre lover innenfor dagens kulturminnelov, og formelle erkjennelser av behovet for større bredde og representativitet, har kulturminneforvaltningen paradoksalt nok forblitt sektorisert, kompleks og motstridende i sine verdissettinger, praksiser og organisering. Selv om spennvidden av det som betraktes som kulturarven blir utvidet og revurdert, innedeles fremdeles kulturminnenes verdier mekanisk etter type og alder. På enkelte områder har dette resultert i en differensierte behandling av kulturminner på en måte som strider både mot uttalte nasjonale mål om representativitet og mangfold, og en vernepolitikk som skal ta utgangspunkt i kunnskap og kunnskaps- og opplevelsesverdier.²⁶

22 Cf. Riksantikvaren, 2010, Strategisk plan for forvaltning av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer 2011-2020, http://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/176217/1/arkeologiske_kulturminner_strategisk_plan.pdf.

NOU 2002:1 Fortid former framtid. Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk. St.meld.nr.16 (2004-2005): Leve med kulturminner. St.meld. nr. 35 (2012-2013): Framtid med fotfeste

23 NOU 2002:1 Fortid former framtid. Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk. Kap. 3.4.

24 «Uten ny og høyere bevissthet om hva kulturarven i virkeligheten rommer av verdier på flere plan, vil landet miste verdifull kulturarv og kostbare ressurser... Regjeringens mål for kulturminnepolitikken er at mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på som bruksressurser og grunnlag for kunnskap, opplevelse og verdiskaping (og) et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer som dokumentere geografisk, sosial, etnisk, næringsmessig og tidsmessig bredde skal gis varig vern gjennom fredning.» St.meld.nr.16, 2004-2005. Leve med kulturminner, s. 15

25 «Videre er det et uttrykt mål i Norsk miljøpolitikk at et representativt utvalg av særlige verdifulle arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer fra ulike tidsperioder med deres egenart og variasjon skal sikres. For å nå dette målet må det blant annet legges større vekt på sikring av etterreformatoriske arkeologiske kulturminner og den kunnskapskilde disse representerer.» Riksantikvaren 2010. Strategisk plan for forvaltning av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer 2011-2020

26 McLees, 2007, s. 140. Fagerland, 2011, s. 105. Sektorer som omfatter etterreformatorisk kulturarv inkluderer maritim arkeologi, samisk arkeologi og bygningsvern

I sin gjennomgang av norsk kulturminnelovverk og forvaltningspraksis fra 2001, beskrev Jørn Holme ulikheten i vernestatus for stående etterreformatoriske bygninger og arkeologiske gjenstander som en svakhet i den nasjonale kulturminneforvaltning. Han betraktet det som et resultat av den historiske fordeling av forvaltningsansvar og tiltak mellom arkeologer på den ene side og kunsthistorikere og arkitekter på den annen.²⁷ Etterreformatorisk arkeologi har havnet i en tilsynelatende evigvarende forvaltningsmessig gråsoner grunnet kulturminneforvaltningens vedvarende sektorisering.²⁸

Differensieringen av vernekriterier, deres selektive anvendelse og vektlegging sektorene imellom ble demonstrert i forbindelse med en revisjon av kulturminneloven i 2000, da rettslige vern ble utvidet utelukkende til stående bygninger (inkludert kirker) bygget mellom 1537 og 1649.²⁹ Lovendringen hadde sitt utspring i den nye forvaltningsfilosofien om å fremme kunnskap som et avgjørende vernekriterium. I dette tilfellet ble den imidlertid anvendt på en vilkårlig og ekskluderende måte. Den viktigste grunnen til å flytte grensen for automatisk vern frem til 1650 var at bygningshistorisk forskning viste til kontinuitet av middelalderens byggetradisjoner fram til 1700-tallet. Fredningsgrensen ved 1537 forhindret sikring av historiske bygninger med stor forsknings- og kunnskapsverdi. Videre ble bygningene ansett som et viktig referansemateriale for å kaste lys over samtidige samfunnsendringer. Lovrevisjonen viser at kunnskapsverdier kan spille en avgjørende rolle i å begrunne endringer av forvaltningsavvik.

Spørsmålet er imidlertid hvorfor tilsvarende kunnskapsverdier ikke ble tillagt beslektede materielle levninger fra samme periode, nærmere bestemt arkeologiske avsetninger og deres innhold av begravde bygningsrester og gjenstander. I en delvis forklaring ser man den selektive lovrevisjonen som symptomatisk av bygningenes privilegerte plass i vernepraksis, som nevnt ovenfor. Man bør også erkjenne at stående historiske bygninger utgjør en hoveddel av den synlige kulturarven, og har dermed en iboende fordel over den usynlige underjordiske arkeologiske kulturarven, fordi deres kulturminneverdier, fysisk forvitring og tap er mer påtagelig og tilgjengelige for det kuratoriske blikket.³⁰

Et viktig kriterium i henhold til vern av stående historiske bygninger og bygningsmiljøer er «opplevelsesverdien». Denne verdien tildeles sjelden arkeologisk materiale under dagens forvaltningsregime. En slik unnlattelse benekter tingenes evne til å inspirere til engasjement blant både fagfolk og allmennheten, uansett hvor beskjedne og banale disse tingene er. Dagligdags gjenstander og konstruksjonsrester var tett innviklet i fortidige generasjoners tilværelser. Ved å materialisere forbindelser og brudd i tid, rom, praksis og identitet, kan også disse utløse den kollektive hukommelsen og forestillingsevnen (*fig. 2 og 3*).

Det er imidlertid grunn til å påstå at pragmatiske, samfunnsøkonomiske og politiske hensyn lenge har vært avgjørende for opprettholdelsen av fredningsgrensen for arkeologi. Som nevnt over, var ønsket om å unngå negative innvirkninger på private

27 Holme, 2001, s. 151

28 Fagerland, 2011, s. 105

29 Lov av 3.3.2000 nr 14, § 4 tredje ledd. Holme, 2001, s. 10

30 Se McLees, 2019, s. 28-31 for andre tilfeller av selektiv vernepraksis

Fig. 3 Et utvalg dagligdagse gjenstander som ble brukt i husholdningene til proviantforvalterne som bodde i Kongsgården i Trondheim på 1700-tallet. Funnet i forbindelse med utgravningene i Erkebispegården og nå utstilt på Museet i Erkebispegården.

Foto: C. McLees

eiendomsrettigheter vesentlig for etablering av 1537- grensen i 1905-loven. Ønsker om å unngå samfunnsøkonomiske virkninger av en eventuell utvidelse av automatisk fredning for arkeologi, har antagelig spilt en betydelig rolle også i senere beslutningsprosesser. En sjelden offentlig uttalelse som bekrefter dette finnes i et regjeringsdokument som omhandler revisjonen til kulturminneloven i 2000 nevnt ovenfor. Et høringsforslag om at den foreslåtte nye vernegrensen på 1650 for stående bygninger også skulle omfatte etterreformatoriske arkeologiske kulturminner, ble avvist av Miljøverndepartementet. Begrunnelsen var at mens relativt få bygninger var berørt av

endringen, så ville «en utvidelse av fredningene til også å omfatte alle typer kulturminner [...] bety store bindinger i forhold til arealplanlegging og arealdisponering».³¹

Uttalelsen gir etter min mening klart uttrykk for en underforstått politisk vurdering, at de restriksjoner og kostnader som allerede er pålagt privatindivider, bedrifter og offentlige myndigheter i forbindelse med eksisterende arkeologiske vernebestemmelser, er betydelige, og at en utvidelse av denne byrden ville være økonomisk og politisk uholdbar.³²

31 Ot.prp.nr 50 1998-99, s. 16

32 McLees, 2006, s. 164-165. McLees, 2007 s. 142. Kahn, 2011, s. 73-75

TILTAGENDE ENGASJEMENT

I 2007 publiserte jeg en artikkel i dette tidsskrift som påpekte problemene og motsetningene ved 1537-verneskillet.³³ Behovet for å undersøke problemene grundig ble gitt offentlig anerkjennelse i 2009 da Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) fikk finansiering av Norges forskningsråd til et forskningsprosjekt som skulle utrede 1537-problematikkens rettslige, forvaltnings- og kunnskapsrelaterte aspekter.³⁴ Prosjektet satte etterreformatorisk arkeologi ettertrykkelig på kulturminneforvaltningsagendaen.³⁵ Forskningsrådets interesse og støtte må ses i sammenheng med de siste to tiårenes økende internasjonale tverrfaglige engasjement i forhold til de siste 500 årenes arkeologiske kulturarv.³⁶

I tillegg til NIKU, har Norsk Maritimt Museet, Byantikvaren i Oslo og flere fylkeskommuner undersøkt et økende antall etterreformatoriske arkeologiske forekomster. Følgende eksempler viser til et bredt spekter undersøkte fenomener og kontekstuelle sammenhenger: en kongelig herregård, Eidsvollsbygningen, landlige gårder og husmannsplasser, urbane tomter og hus, gater og torg, kirkegårder, en gruveby (fig. 4), en mindre havneby, festninger i urbane og landlige sammenhenger, krigsminner, en konsentrasjonsleir, havner og kaianlegg, håndverk og industri, slagmarker, samt avfall og gjenstander etterlatt på kunstneren Edvard Munchs landsted.³⁷

Fig. 4. Arkeologisk overvåking av graving i Bergmannsgata, Røros 2013. Bildet viser kulturlag fra 1600- og 1700-tallet under dagens gate.

Foto: C. McLees

De siste årenes intense byutvikling i Oslo har utløst flere undersøkelser som har berørt etterreformatorisk, arkeologisk materiale, spesielt i havneområdet og i og rundt Kvadraturen. Dokumentasjon av etterreformatoriske kulturlag og strukturer her utføres som en «biefekt» av undersøkelser knyttet til kulturminnelovens §§ 9 og 14.³⁸ Ønsket om å profilere den etterreformatoriske arkeologiens kunnskapspotensial og sårbarhet i forbindelse med moderne byutvikling, har inspirert forsøk på å kartlegge og karakterisere ressursen i en bredere forvaltningsrelaterte sammenheng. I 2014

38 Vangstad, 2011. Hauge og Sørgård, 2016. Ifølge §14 har staten eiendomsretten til mer enn hundre år gamle båter, skipsskrog, tilbehør, last og annet som har vært om bord (som i praksis også omfatter skipslast som har havnet på havnebunn, se under). Formålet med undersøkelsesplikten etter kulturminneloven § 9 er å kartlegge om et tiltak kan virke inn på automatisk fredete kulturminner eller skipsfunn (jf. kulturminneloven §§ 4 og 14). Det er regional kulturminneforvaltning som foretar slike undersøkelser: fylkeskommunen og Sametinget, samt sjøfartsmuseene for kulturminner under vann. Byantikvaren i Oslo har dokumentert etterreformatorisk materiale i forbindelse med ordinære kml §9-undersøkelser fra 1994 og fram til i dag. Siden tidlig på 2000-tallet har NMM utført flere kml §14-undersøkelser i Christianias havn, inkludert Havnelageret, Jernbanetorget, Midgardssormen S4-S5-S6, Operaprojektet (Bispevika) og Paléhaven

33 McLees, 2007

34 LAND: The post-medieval archaeological resource in and around Norwegian towns: heritage potential, protection and management. Et 'Miljø 2015' prosjekt. NFR prosjekt 190818/S30

35 Fagerland og Paasche, 2011. Paasche, 2016

36 For eks. Gaimster, 2011

37 Se McLees, 2019 s. 37 fotnote 112 for liste av kildene som omtaler disse funn og registreringer

igangsatte Byantikvaren i Oslo et prosjekt finansiert av Riksantikvaren som hadde som mål å kartlegge og vurdere den arkeologiske ressursen i og rundt historiske Christiania, og å formidle ressursens kunnskapsverdier til planmyndighetene og allmennheten (fig. 5).³⁹

Det er skuffende å merke seg at drivkraften bak dette voksende nasjonale engasjementet med etterreformatorisk arkeologi, stort sett ligger utenfor Norges akademiske institusjoner. Likevel har Universitetet i Tromsø markert seg med en økende interesse for såkalte «samtidсарkeologi», blant annet en studie av den forlatte gruvebyen Pyramiden på Svalbard, mens

Universitetet i Trondheim (NTNU) deltok i NIKUs forskningsprosjekt og har utforsket den «smertefulle» arkeologiske arven fra andre verdens krig i form av en nazistisk konsentrasjonsleir nær Levanger.⁴⁰

MULIGHETER OG HINDRINGER

Mangfoldet av nyere tids arkeologiske levninger som nylig har blitt påvist, har utløst materielt-underbygd historieskriving. For eksempel om landlige og urbane husholdningers karakter, om håndverksorganisering og produksjon, om utviklingen av Oslos tidlige, etterreformatorisk havn og til og med ukjente aspekter ved Edvard Munchs hjemlige og kunstneriske liv.

39 Hauge og Sjørgård, 2016

40 Andreassen et al, 2010. Jasinski et al, 2012

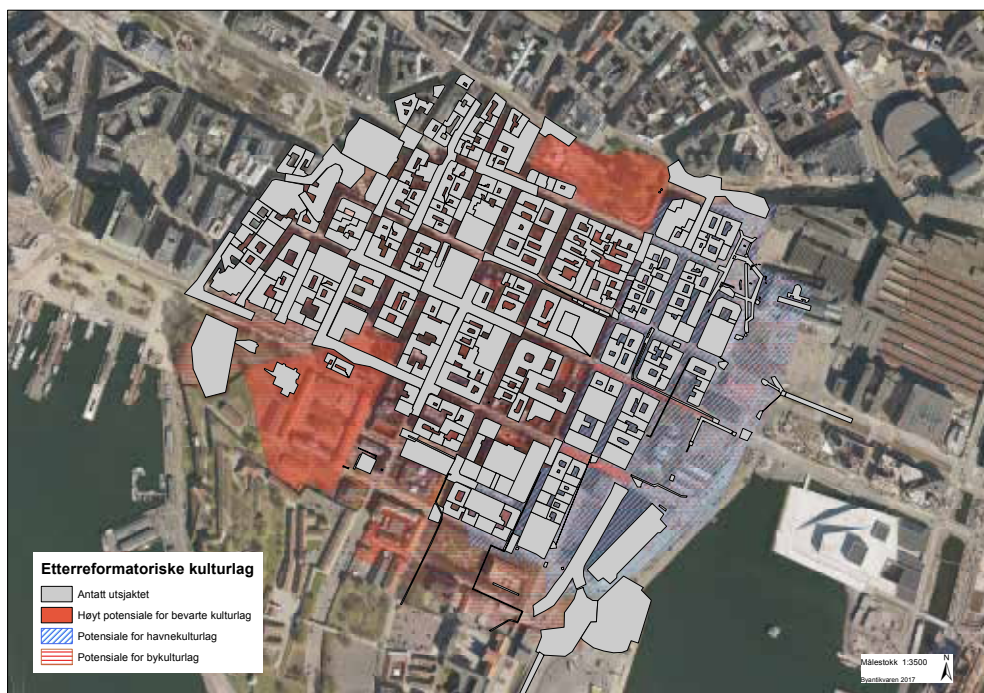

Fig. 5 Kvadraturen, Oslo. Kart over ulike soner som viser potensiale for funn av bevarte etterreformatoriske kulturlag.

Kart: © Byantikvaren i Oslo, 2017

Fig. 6 Torvet i Trondheim. Utgravningen av nordøstre kvadrant i 2015.

Foto: Carl-Erik Eriksson/Trondheim kommune

Resultatene demonstrerer nemlig hvor mye av fortiden og fortidige generasjoners liv og virksomheter som ikke er dokumentert, og hvor viktig de etterlatte materielle levningene etter levde liv er for utvidelsen av vår historieforståelse. Det gjelder for eksempel enkeltindividers og samfunnsgruppers mangfoldige handlinger og samhandling i tid og rom, de materielle signaturer av makt og motstand, den materielle karakter og konsekvenser av rikdom og fattigdom, og trekk ved byenes topografiske utforming og utvikling (fig. 6).

Inspirert av arkeologiske funn har det vokst frem en interesse for en ny historiskrivning om for eksempel spor etter et

uventet, «urbant» materielt konsum på en avsidesliggende 1700-talls husmannsplass i Telemark. Videre har et tverrfaglig samarbeid mellom historikere og arkeologer frembragt ny innsikt om den sosiale, økonomiske og topografiske utviklingen av den lille havneby Son i Østfold (fig. 7). Det er spesielt oppmuntrende at disse sakene nylig er publisert i Norges ledende tidsskrift for lokal og regional historie.⁴¹ Både etterreformatorisk arkeologi og samtidsarkeologi er også i ferd med å få en bredere anerkjennelse innenfor den norske arkeologikretsen, noe som fremgår av utgivelsen av

41 Sethre, 2017. Eliassen et al, 2016 og 2017

en tematisk seksjon om disse temaene i et fremtredende, norsk arkeologisk tidsskrift.⁴²

Til tross for denne oppmuntrende trenden, bør det bemerkes at de fleste av disse undersøkelsene har blitt gjennomført i unntakstilfeller der det enten var mulig å benytte eksisterende lovverk, eller å få finansiering gjennom offentlige tilskudd eller private og institusjonelle donasjoner. Materiale med tilsvarende kunnskapsverdi forsvinner imidlertid på daglig basis andre steder uten registrering.

42 *Primitive tider* 18, 2016

Fig. 7 Son i Østfold. Arkeologiske funn under torget inkludert en oppbygd steinbrolagt flate og steinbrolagte gater som sannsynligvis er fra slutten av 1600-tallet.

Foto: Marianne Johansson/ Akershus fylkeskommune

De store utgravningene i Oslos havneområde viser til motsetningene som ligger i en kulturminnelovgivning som ikke tar utgangspunkt i kunnskapsverdi, men heller i vern av et bestemt kulturminneobjekt. Utgravninger i marine forekomster her har frembrakt mangfoldige materielle levninger - inkludert kaianlegg, skipsvrak, handelsvarer, husholdnings- og håndverksavfall - som har tilført ny kunnskap om Oslos topografiske og samfunnsøkonomiske utvikling i tidlig nytid (*fig. 8 og fig. 9*).⁴³ Disse undersøkelsene har imidlertid kun blitt gjennomført på grunn av at loven, som opprinnelig ble utformet for å beskytte skipsvrak og deres last fra plyndring av dykkere, er tvetydig i sin formulering.⁴⁴

Praksisen der enkelte fylkeskommuner tar initiativer til å vurdere kildeverdien til etterreformatoriske arkeologiske kulturminner og plassere dem inn under regionalt viktige kulturminner, har blitt mer utbredt de siste årene. I noen tilfeller lykkes det å få kommuner med på at dette er viktig kildemateriale til lokal eller regional historie som bør sikres i forbindelse med at et tiltak gjennomføres. Utgravninger er på denne måten blitt gjennomført for eksempel i Kristiansand, Son i Østfold, Røros, Torvet i Trondheim, Levanger og Heierstad i Vestfold. De fleste har imidlertid vært helt eller delvis finansiert av staten ved Riksantikvaren eller fylkeskommunen. Kristiansand og Torvet i Trondheim fikk også kommunale midler gjennom politiske vedtak.

Så langt er det altså den kommunale kulturminneforvaltningen som har stått bak

43 Vangstad, 2011. Falck et al, 2012 og 2013. Vangstad et al, 2016

44 Kml § 14. McLees, 2019, s. 38.

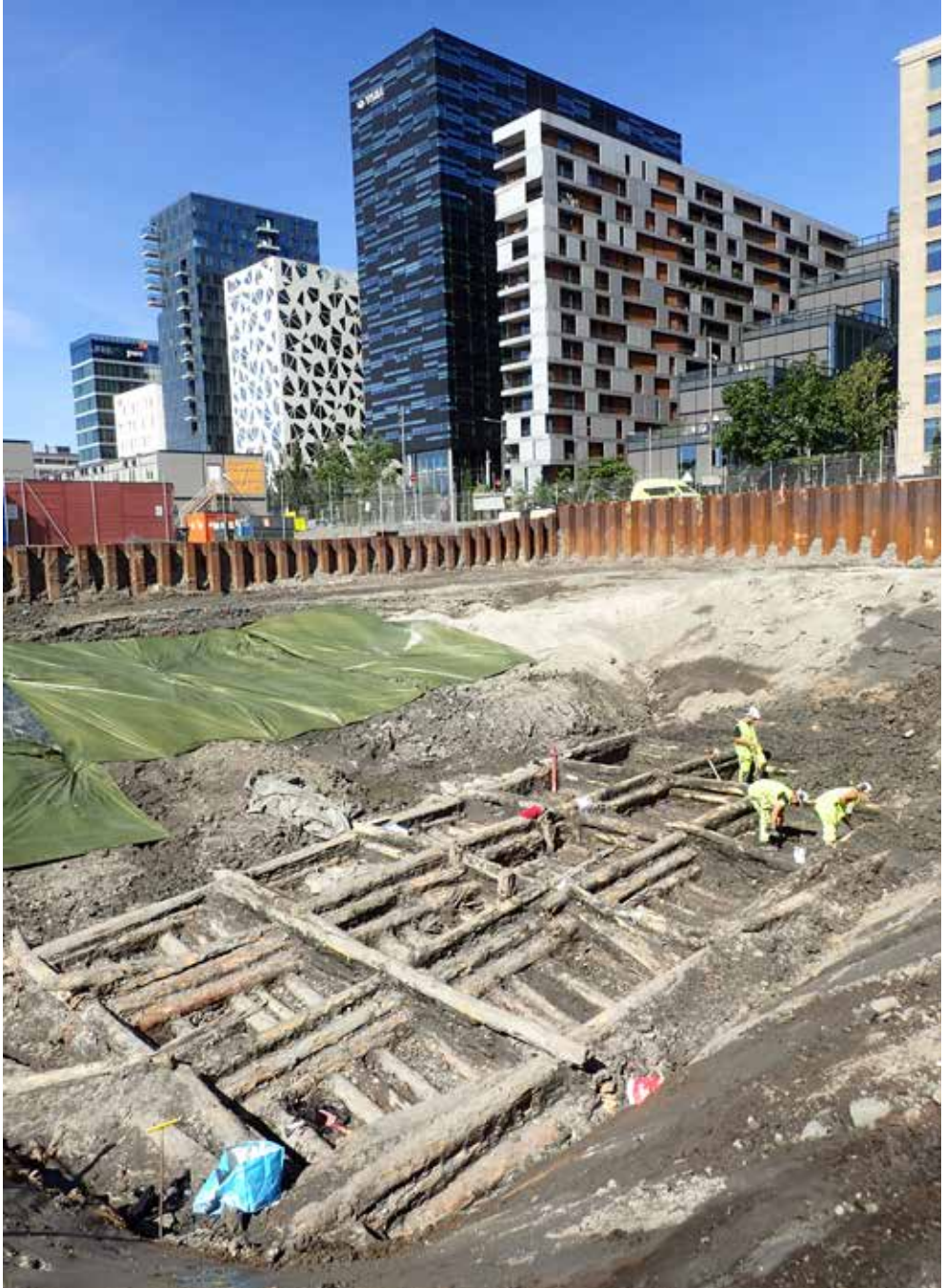

Fig. 8 Bjørvika, Oslo. Utgravningen av bolverksfundamenter for 1500-talls brygger (B3/B7 prosjektet, 2015-2016). Barcode rekken i bakgrunnen.

Foto: Andreas Kerr/NMM

flere initiativer til denne type undersøkelser, og som så har fått støtte fra kommunen eller Riksantikvaren. Aner vi kanskje her konturene av en mulig fremtidig forvaltningspraksis forankret i lokale verdivurderinger som kan videreføres og utvides etter den forekommende regionreformen? Det kanskje mest egnede eksisterende lovverk for fredning i denne sammenheng kan være Plan- og bygningsloven, da formålet for en eventuell fredning ikke nødvendigvis vil være *in situ* bevaring, men å åpne for dispensasjoner og sikring av kulturlagenes verdier gjennom undersøkelser.⁴⁵

45 Hauge og Sørgård, 2016, s. 139-140. Kahn, 2011, s. 75

Fig. 9 Barcode prosjektet i Bjørvika, Oslo 2008-2009. Utgravningen av mer enn 1100 kritt-piper som har stått lagret på en brygge som brant i den store bybrannen i 1624. Det største funnet av tidlig 1600-talls piper vi hittil kjenner til.

Foto: NMM

Et grunnleggende og vanskelig problem er imidlertid hvordan kostnadene tilknyttet utgraving, konservering og magasinering av utgravd etterreformatorisk gjenstandsmaterial skal dekkes da dette ikke er pålagt tiltakshaver under eksisterende lovverk. Undersøkelser på Erkebispegården og Torvet i Trondheim, samt i Kvadraturen og Oslos havn har frembragt flere tusen gjenstandsfunn som omfatter ulike typer keramikk, kritt-piper, glass, tregjenstander, sko og andre lærfunn, mynter, metallgjenstander, tekstiler og beinmateriale. Det arkeologiske gjenstandsmaterialet som ble samlet inn gjennom eldre utgravningene i Revierstredet i Oslo, ble innlemmet i Kulturhistorisk museums middelalderssamling, og etterreformatoriske material fra Erkebispegården og andre utgravninger i Trondheim er magasinert på NTNU Vitenskapsmuseet og dermed gjort tilgjengelig for forskning (fig. 10). Uten dette materialet hadde jeg ikke kunnet skrevet min doktoravhandling for eksempel. Museene har imidlertid ingen mulighet å påta seg kostnadene tilknyttet konservering og magasinering av etterreformatorisk materiale med mindre det knytter seg ekstrabevilgninger til dette arbeidet, og både NTNU Vitenskapsmuseet og Kulturhistorisk museum tar ikke lenger imot utgravde materiale fra nyere tid.

At Riksantikvaren innser at dagens situasjon er uforenlig med moderne nasjonal og internasjonal vernepolitikk og praksis, blir antydnet i enkelte nyere tiltak på feltet. For eksempel var det et lite antall *ad hoc* administrative beslutninger etter tusenårs-skiftet, hvor utgraving og dokumentasjon av etterreformatorisk arkeologi har blitt

Fig. 10 En samling dekorerte Delft-tallerkener fra sen 1600-tallet/tidlig 1700-tallet som ble funnet i en avfallsbinge på B-felt (TA1971/2) i Trondheim.

Foto: Riksantikvaren

tillatt i spesielle tilfeller, eksempelvis i verdensarvbyen Røros og i Trondheim.⁴⁶

Dette engasjement har blitt formalisert ved publiseringen av Riksantikvarens femårige nasjonale fredningsstrategi i 2015.⁴⁷ Utgitt nøyaktig 20 år etter at Norge ratifiserte Valletta-konvensjonen, uttrykker dette strategidokumentet endelig en formell intensjon om å utvide vern til å omfatte etterreformatoriske, arkeologiske kulturminner. Selv om dette er et skritt i retning av å oppfylle Norges internasjonale verneforpliktelser, gjenstår imidlertid en del spørsmål og praktiske utfordringer. Eksempler på dette er: nøyaktige hvilke arkeologiske kulturminner vil bli utpekt for vern, når vil vernestrategiens tiltak bli iverksatt og gjennomført og hvor mye av den arkeologiske ressursen vil forbli ubeskyttet av lovverk?

Strategien er en forsinket reaksjon til de forannevnte endringer i internasjonal vernepolitikk og praksis, og det voksende

nasjonale engasjementet i forhold til etterreformatorisk arkeologi. Imidlertid har strategiens bestemmelser og tiltak ennå ikke blitt implementert. Skuffende er det også at fredningsstrategien paradoksalt nok vil hindre en utløsning av den arkeologiske ressursens kunnskaps- og opplevelselsesverdier. Dette fordi vern gjennom fredning vil sette et varig lokk på begravde kulturlag, gjenstander og strukturer som vil forbli utilgjengelige for utgravning og vitenskapelig forskning, men som fortsatt vil være utsatt for langsiktig nedbrytning. Eventuell varig in situ bevaring med hjemmel i kulturminnelovens § 15 er i tillegg spesielt problematisk i bymiljøer der det vil være i konflikt med hensyn til byutvikling og samfunnsøkonomi. Konflikt vil føre til press for å gi dispensasjon der kildematerialet sikres gjennom utgravninger, noe som er vanskelig å forene med en lovgivning som er ment å gi varig vern.⁴⁸

Riksantikvarens fredningsstrategi avgrenses til faste kulturminner som fredes etter kulturminnelovens §§ 15, 19, 20, 22a og 22.4. Etterreformatorisk arkeologi nevnes som et verneobjekt i seg selv, men utgjør også en iboende del av enkelte av strategiprogrammets øvrige nasjonale verneområder.⁴⁹ I tillegg er det i strategien nevnt at når det velges hva og hvor mye som skal vernes for å forbedre representativiteten, er hovedkriteriet som skal gis vekt (i tillegg til verneverdi) hvorvidt et kulturminne eller kulturmiljø viser «helheter og sammenhenger».⁵⁰

46 McLees 2006. McLees et al, 2015. Stomsvik 2014, 2016

47 Riksantikvaren, Fredningsstrategi mot 2020 for kulturminneforvaltningen, 2015
<https://www.riksantikvaren.no/Aktuelt/Forvaltningsnytt/Fredningsstrategi-mot-2020>

48 Kahn, 2011, s. 72. Hauge og Sørgård, 2016, s. 139

49 Riksantikvaren, Fredningsstrategi mot 2020 for kulturminneforvaltningen, 2015, s. 4, 8

50 Riksantikvaren, Fredningsstrategi mot 2020 for kulturminneforvaltningen, 2015, s. 6

Disse kriteriene ble nylig brukt i forbindelse med Riksantikvarens forslag til kulturmiljøfredning av Levanger historiske bysentrum som er hjemlet i kulturminnelovens § 20.⁵¹ Formulert på en måte som er i overensstemmelse med målene og bestemmelsene i den nye nasjonale fredningsstrategien, forsøkte man i fredningsforslaget å verne byens etterreformatoriske arkeologiske levninger som en integrert del av det historiske urbane kulturmiljøet. Stedets byutviklingshistorie ble ansett å være representert ved *både* den synlige stående bebyggelsen og de usynlige jordbundne

51 Riksantikvaren, *Forslag til forvaltningsplan Levanger kulturmiljø*, 2014, s. 8 <https://www.riksantikvaren.no/Aktuelt/Hoeringer-og-kunngjoeringer/Til-offentlig-ettersyn-Forslag-til-kulturmiljoefredning-for-Levanger>

Fig. 11 Omslaget til NIKUs rapport for arkeologiske undersøkelser i Levanger hvor det ble registrert kulturlag fra både middelalderen og nyere tid.

arkeologiske levningene. De arkeologiske kulturlagenes verneverdi anses med andre ord å ligge i at de utgjør en del av et *kollektivt* kildemateriale om en bestemt historisk utvikling i tid og rom (fig. 11).⁵²

Til tross for Riksantikvarens forsøk vil imidlertid Levangers etterreformatoriske kulturlag ikke få vern gjennom fredning. Klima- og miljødepartementet besluttet nylig at § 20 ikke kan brukes til å verne arkeologiske kulturminner fra etter 1537 som en del av et kulturmiljø. Etter departementets oppfatning henviser eksisterende politiske og juridiske dokumenter om vern av kulturmiljøer ettertrykkelig til de *synlige* kulturobjektene og kulturmiljøene som grunnlag for vern etter kulturminneloven. Følgelig kan ikke vern utvides til å omfatte ikke-synlige kulturminner eller miljøer som eksempelvis arkeologiske kulturlag, selv om de betraktes som viktige kunnskapskilder.⁵³ Beslutningen vekker derfor stor tvil om hvorvidt eksisterende lovverk kan benyttes til å iverksette vern av fredningsstrategiens utvalgte etterreformatoriske verneobjekter.

Tvetydighetene og ulikheter som preger tolkning og anvendelse av eksisterende kulturminnelovverk i forbindelse med forvaltning av etterreformatorisk arkeologi, er identifisert og diskutert i NIKUs forskningsprosjekt.⁵⁴ Levangerbeslutningen understreker behovet for en grundig gjennomgang og

52 <https://kulturminnesok.no>. Levanger sentrum kulturmiljø (K22) / Fredet kulturmiljø

53 «... Det er ingen holdepunkter i dette lovarbeidet for at kulturmiljøets rekkevidde også kunne omfatte kulturlag... Slik § 20 er formulert, beskrevet i forarbeidene og praktisert er det etter departementets syn ikke hjemmel for at etterreformatoriske kulturlag kan inngå i en kulturmiljøfredning.» *Rekkevidden av en kulturmiljøfredning*. Notat utarbeidet av Klima- og miljødepartementet datert 28.11.2016

54 Kahn, 2011 og 2016. Brattli og Larsson, 2016. Håpnes et al, 2016. Molaug, 2016. McLees, 2019, s. 19-45

revisjon av dagens lovverk som tilsynelatende ikke egner seg til fredningsstrategiens formål. I tillegg må det finnes løsninger for hvordan man skal kunne bekoste eventuelle utgravninger og magasinering av etterreformatorisk arkeologisk materiale dersom for eksempel Plan- og bygningsloven skal benyttes i forbindelse med fremtidige arkeologiske forvaltningssaker i kommunal regi.

Byantikvaren i Oslo har nylig sett på mulighetene som ligger i bruken av nettopp Plan- og bygningsloven for å underbygge en fleksibel forvaltning av nyere tids arkeologi i bymiljøer, og en bestemmelse som nylig er vedtatt i Oslo kan muligens danne et første skritt mot en fremtidig nasjonal forvaltningspraksis. Byantikvaren har nemlig lyktes i å få vedtatt en områdeplan som sikrer etterreformatoriske kulturlag i hensynssoner i gatene og byrommene i Kvadraturen. Med denne bestemmelsen beskyttes de mest utsatte kulturlagene i Kvadraturen gjennom vern. Eventuelle inngrep vil være avhengig av dispensasjon etter Plan- og bygningsloven kap. 19, og tillatelse gis kun på vilkår om sikring av vitenskapelig kildeverdi gjennom arkeologisk registrering eller overvåking som bekostes av tiltaks-haver. Problemet er imidlertid ikke helt løst ennå, da det gjenstår å finne måter å sikre og finansiere konservering og magasinering av det utgravde materialet.⁵⁵

MOT EN VERDIBEGRUNNETE VERN FOR ARKEOLOGISKE KULTURMINNER?

Det er foreløpig ingen indikasjoner på at vernestatusen for etterreformatorisk arkeologi i Norge vil endres utover det som

eventuelt skal gjennomføres i forbindelse med Riksantikvarens nåværende nasjonale fredningsstrategi, samt en eventuell benyttelse av Plan- og bygningsloven i enkelte lokale og regionale sammenhenger som skissert over. Av politiske og samfunns-økonomiske grunner er det per i dag lite sannsynlig at verneskillet ved 1537 vil slettes eller erstattes med et lovverk som åpner for en mer utvidet verne- og forvaltningspraksis på linje med det som gjelder for våre skandinaviske naboer. Det pågår imidlertid politiske og strukturelle endringer i den norske kulturminneforvaltningen som kan ha konsekvenser for vern av den arkeologiske kulturarven, inkludert den som er automatisk fredet.

Spørsmålet om arkeologiens «verdi» er et tilbakevendende tema for faglig og politisk debatt, og som vi har sett har forestillinger om kulturarvens verdi endret seg gjennom tidene. Politikere, kulturarvsmyndigheter og forskningsfinansieringsorganisasjoner arbeider for tiden med å utarbeide kriterier for prioriteringer, relevans og rasjonalisering innenfor kulturminnefeltet. Særlig vekt skal trolig legges på arkeologiens «samfunnsnytte» og «relevans» som kriterier for vern, konservering og forskning.⁵⁶ Videre vil den pågående regionreformen innebære gjennomgripende omstrukturering av administrasjon og myndighetsutøvelse

56 Temaet ble diskutert ved Det Norske Arkeologmøte (NAM) sin årskonferanse i Oslo i 2017 https://www.arkeologiinnorge.no/wp-content/uploads/2018/02/Nyhendebrev_nr_1_NAM2017_.pdf. Riksantikvaren har nylig bestilt en analyse av indikatorer for kulturarvens samfunnsnytte: Se Magnussen, K., Berg, S.K., Ibenholt, K., Hølleland, H. & K. Fageraas: *Indikatorer for kulturarvens samfunnsnytte*. Vista Analyse A/S Rapport 2016/54, 2016 <https://brage.bibsys.no/xmlui/handle/11250/2425873>. Norges forskningsråd legger nå større vekt på samfunnsrelevans i sine vurderinger av forskning innenfor humaniora, <http://fpol.no/humanioras-utfordringer/>

55 Pers. medd. Morten Stige og Geir Sørgård, Byantikvaren i Oslo

- også for kulturminneforvaltningen. Dispensasjonsmyndigheten vil bli delegert til kommunalt og regionalt nivå med en større vektlegging av lokale eller regionale samfunnspolitiske og økonomiske hensyn. I så fall vil dette kunne bety at arkeologer i større grad må argumentere ut fra arkeologiens nytte for lokalsamfunnet, og de vil ikke lenger selvtilfreds kunne henvide til nasjonale automatiserte vernebestemmelser i kulturminneloven.

Det stilles dermed i økende grad krav om at aktørene i kulturarvsfeltet skal fremvise samfunnsrelevansen og samfunnsnyttene som ligger i deres materiale. Det kan dermed oppstå en situasjon der politiske myndigheter og kulturminneforvaltning vil insistere på en mer verdibegrunnet tildeling av samfunnets økonomiske ressurser i forhold til vern av, og forskning på, arkeologiske kulturminner som i dag nyter et omfattende automatisk vern.

Skjer dette vil fremtidens arkeologer i større grad måtte begrunne sine prioriteringer og fremgangsmåter også i tilfeller der kulturminner er fredet. Det ligger store utfordringer her, og arkeologer vil bli nødt til å rettfærdiggjøre hvorfor og hvordan de vil bruke midler på å grave fram, konservere, utforske og formidle bestemte typer arkeologiske kulturminner.

Som jeg har argumentert for over, har det automatiserte, aldersbestemte vernet ved 1537 skapt et kunstig og forutinntatt skille i verdisetting av materielle levninger fra fortiden. Det brukes ressurser til lovfestet, rutinemessig dokumentasjon, innsamling og katalogisering av et omfattende utvalg arkeologiske levninger fra den fjerne «beskyttede» fortiden, mens kulturhistorisk verdifulle materielle spor fra den nære fortiden forsømmes og gis ikke vern. Sett i lys av moderne vitenskapelige forståelser om verdiene som ligger i den materielle kulturarven som helhet, samt reformstrømmingene som pågår innenfor forvaltningen, er tiden nå inne for å vurdere om dette differensierende verneskillet kan bestå. Heller kan det legges til rette for at verneprioriteringer, dispensasjoner og forskningssatsninger tar utgangspunkt i faglige begrunnede vurderinger av samtlige arkeologiske kulturminners kunnskaps- og opplevelsesverdier *uansett alder*.

Christopher McLees (f. 1958) har ph.d. i historisk arkeologi, og er ansatt som arkeolog og forsker ved Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU).

Artikkelen er vurdert som vitenskapelig av fagfelle.

KILDER

ANDREASSEN, E., BJERCK, H. B. OG B. OLSEN: *Persistent Memories: Pyramiden - a Soviet Mining Town in the High Arctic*, Trondheim, 2010

BRATTLI, T.: «Forvaltning av arkeologiske kulturminner fra nyere tid. Et forsøk på en analyse av etableringen av et hypotetisk diskursivt objekt», *Fagerland, T. E. og K. Paasche (red.), 1537-Kontinuitet eller brudd? Trondheim Studies in History*, Trondheim, 2011

BRATTLI, T. OG S. LARSSON: «Forvaltning av arkeologiske kulturminner fra nyere tid – en analyse av muligheter ved og konsekvenser av nyere tids arkeologi som forvaltningsobjekt», *Paasche, K. (red.) 1537 – det vanskelige skillet. Forskning på og forvaltning av arkeologiske kulturminner fra nyere tid, Vitark 10, Acta Archaeologica Nidrosiensia*, Trondheim, 2016

EKROLL, Ø.: «Oslo 1537-1624: Mellomalderby eller renessanseby?», *Foreningen til norske Fortidsminneforeningens Bevaring årbok 1991*, Oslo, 1991

ELIASSEN, F.-E., JOHANSSON, M. OG R. AASHEIM: *Son under Son*, Trondheim, 2016

ELIASSEN, F.-E., JOHANSSON, M. OG R. AASHEIM: «Arkeologi og historie i et gammelt ladested. Son i tverrfaglig lys», *Heimen 54/3*, 2017

FAGERLAND, T.E.: «Fra monument til miljø: Norsk kulturminnevern 1844-2010», *Fagerland, T. E. og K. Paasche (red.), 1537-Kontinuitet eller brudd? Trondheim Studies in History*, Trondheim, 2011

FAGERLAND, T. E. OG K. PAASCHE (RED.): *1537-Kontinuitet eller brudd? Trondheim Studies in History*, Trondheim, 2011

FALCK, T. (RED.), ENGEN, T., FALCK, T., JOHANNESSEN, J., MELSON, C. OG H. VANGSTAD: *Arkeologisk overvåking av Senketunneltraseen 2005-2008. Delrapport 3. Presentasjon av masse materialet*, Norsk Maritimt Museum-Arkeologisk Rapport nr. 2012: 3, Oslo, 2012

GAIMSTER, D.: «Dealing with the archaeology of the modern world in northern and central Europe: Past experience and future prospects», *Fagerland, T. E. og K. Paasche (red.) 1537-Kontinuitet eller brudd? Trondheim Studies in History*, Trondheim, 2011

GAUKSTAD, E.: «Fra antikvarisk interesse til egen forvaltning», *Holme, J. (red.), Kulturminnevern. Lov, forvaltning, håndhevelse*, Bind 1, Økokrims skriftserie nr 12, Oslo, 2001

HAUGE, S. OG G. SØRGÅRD: «Christian IVs by. Kunnskapsstatus og forvaltningsstrategi for arkeologiske kilder fra Christiania 1624-1850», *Primitive tider 18*, 2016

HOLME, J. (RED.): *Kulturminnevern. Lov, forvaltning, håndhevelse. Bind 2. Kulturminneloven med kommentarer*, Økokrims skriftserie nr 12, Oslo, 2001

HÅPNES, R. Å, STOMSVIK, K.H., OG M. KAHN: «Aldri nevnt – alltid glemt? Om forvaltningen av nyere tids kulturlag i lys av offentlige styringsdokumenter og forvaltningspraksis i plansaksbehandlingen 1990-2010», *Paasche, K. (red.), 1537 – det vanskelige skillet. Forskning på og forvaltning av arkeologiske kulturminner fra nyere tid, Vitark 10, Acta Archaeologica Nidrosiensia*, Trondheim, 2016

JASINSKI, M., SOLEIM, M.N. OG L. SEM: «Painful Heritage. Cultural landscapes of the Second World War in Norway: a new approach», *Berge, R., Jasinski, M.E. og K. Sognnes (red.), N-TAG TEN. Proceedings of the 10th Nordic TAG conference at Stiklestad, Norway 2009*, BAR International Series 2399, Oxford, 2012

KAHN, M.: «En juridisk vurdering av kulturminnelovens §15 annet ledd. Innhold og anvendelse på faste etterreformatoriske kulturminner i Norge», *Fagerland, T. E. og K. Paasche (red.), 1537-Kontinuitet eller brudd? Trondheim Studies in History*, Trondheim, 2011

KAHN, M.: «Sikring av nyere tids arkeologiske kulturminner med reguleringsplanbestemmelser», Paasche, K. (red.) 1537 – det vanskelige skillet. *Forskning på og forvaltning av arkeologiske kulturminner fra nyere tid*, Vitark 10, Acta Archaeologica Nidrosiensia, Trondheim, 2016

LUNDE, Ø.: «Archaeology and the medieval towns of Norway», *Medieval Archaeology* 29, 1985

MCLEES, C.: «Kulturlag, kunnskap og vern. Den etterreformatoriske byen som forsknings- og forvaltningsobjekt», Egenberg, I. M., Skar, B. og G. Swensen (red.), *Kultur – minner og miljøer. Strategiske instituttprogrammer 2001-2005*, NIKU Tema 18, Oslo, 2006

MCLEES, C.: «Den forsømte kulturarven: etterreformatorisk arkeologi», *Fortidsminneforeningens Årbok 2007*, 161. Årgang, 2007

MCLEES, C.: «Materiality, modernity and urbanism: An outline for an archaeological study of urban society in Norway during the transition to the modern world», Fagerland, T. E. og K. Paasche, (red.), 1537 - Kontinuitet eller brudd? *Trondheim Studies in History*, Trondheim, 2011

MCLEES, C.: «Modernitetens mangfoldige materialiteter: Arkeologi som kilde til nyere tids historie i Norge», Paasche, K. (red.), 1537 – det vanskelige skillet. *Forskning på og forvaltning av arkeologiske kulturminner fra nyere tid*, Vitark 10, Acta Archaeologica Nidrosiensia, Trondheim, 2016

MCLEES, C.: *Materialities of Modernity and Social Practice in Trondheim c. 1500-1800. An Archaeological Contribution to the Study of Post-Medieval Norway*, Doctoral Theses at NTNU, 2019: 26, 2019, <http://hdl.handle.net/11250/2584587>

MOLAUG, P.: «Kulturminner i Oslo mellom 1537 og 1624. Om grensetting og kildeverdi», Paasche, K. (red.), 1537 – det vanskelige skillet. *Forskning på og forvaltning av arkeologiske kulturminner fra nyere tid*. Vitark 10. Acta Archaeologica Nidrosiensia, Trondheim, 2016

NORDEIDE, S.W. (RED.): *Utgravningene i Erkebispegården i Trondheim/Excavations in the Archbishop's Palace. Part 1: Methods, Chronology and Site Development*, NIKU Temahefte 12, Trondheim, 2000

PAASCHE, K. (RED.): 1537 – det vanskelige skillet. *Forskning på og forvaltning av arkeologiske kulturminner fra nyere tid*, Vitark 10, Acta Archaeologica Nidrosiensia, Trondheim, 2016

SCHIA, E.: «Etterreformatorisk byarkeologi og fornminneloven. Utgravninger i Christiania», *Vern og Virke* 1977, 1978

SCHIA, E. (RED.): *Fra Christianias bygrunn. Arkeologiske utgravninger i Revierstredet 5-7, Oslo*, Riksantikvarens skrifter nr. 4, Øvre Ervik, 1981

SETHRE, J.E.: «I skjæringspunktet mellom arkeologi og historie. En mikrostudie av levekår på Kjerringåsen», *Heimen* 54/3, 2017

STOMSVIK, K.H.: «Byarkeologi for første gang på Røros – undersøkelser og funn i 2013», *Fjell-folk - årbok for Rørosmuseet* 39, 2014.

STOMSVIK, K.H.: «Byarkeologi på Røros – funn i 2014 og oppsummering», *Fjell-folk - årbok for Rørosmuseet* 41, 2016

STUGU, O. S.: «Kulturminnevernet og dei bevaringsverdige fortidene», Fagerland, T. E. og K. Paasche (red.), 1537-Kontinuitet eller brudd? *Trondheim Studies in History*, Trondheim, 2011

TRØIM, I.: «Kulturminneloven - et hundreårsminne», *Fortidsminneforeningens årbok 2005*, 159. Årgang, 2005

VANGSTAD, H.: «De siste års arkeologiske funn i Bjørvika fra perioden 1570 til 2000 – lange linjer, flyktige episoder», Fagerland, T. E. og K. Paasche (red.) 1537 - Kontinuitet eller brudd? *Trondheim Studies in History*, Trondheim, 2011

VANGSTAD, H., GRUE, M-L P., OG T. ENGEN: *Arkeologisk utgravning av maritimt kulturlag ID115037 Dronning Eufemias gate, tomt 26-33. Arkeologisk rapport 2016: 4*. Norsk Maritimt Museum, 2016